

DOI 10.51558/2490-3647.2021.6.1.35

UDK 81'38-81'367

Primljeno: 03. 10. 2020.

Pregledni rad

Review paper

Edim Šator

STILISTIČKA ANALIZA KRIPOETIČKIH ELEMENATA U ROMANU *PROKLETA AVLIJA* IVE ANDRIĆA

U radu se analiziraju neki od kripoetičkih elemenata u romanu *Prokleta avlija* Ivo Andrića sa stilističkog aspekta. Posebna pažnja je posvećena jakim pozicijama teksta, tj. analizi naslova, inkoativne i finitivne rečenice, naziva likova, kao i drugih interesantnih elemenata.

Ključne riječi: Ivo Andrić; *Prokleta avlija*; kripoetika; jaka pozicija teksta; inkoativna i finitivna rečenica

Kao što je poznato, Ivo Andrić je *Prokletu avliju* pisao dvadesetak godina da bi je na kraju objavio 1954. Taj roman, sasvim sigurno, predstavlja jedno od najvažnijih djela Andrićeva opusa, ali i općenito južnoslavenskih književnosti. U radu ćemo analizirati određene elemente kripoetike¹, tj. jezičko-stilska sredstva kojima se ostvaruju kripoetički elementi u ovome romanu.

U svakom tekstu postoje pozicije koje su posebno bitne za njegovo razumijevanje. Riječ je o tzv. jakim pozicijama teksta. „Kad se radi o književnoumjetničkom tekstu, u njih se ubrajaju: naslovi, podnaslovi, moto, stilske figure i tropi, fraze, poslovice, izreke, citati, vlastita imena itd“ (Muratagić-Tuna 2013: 23). S te strane, sasvim je razumljivo da je naslov svakog djela posebno interesantan i značajan za stilističku analizu. „Birajući naslov ili podnaslov, produktor teksta polazi od potrebe da što sažetije pruži osnovnu informaciju o sadržaju toga teksta (referencijalna funkcija

¹ Termin kripoetika je uveo Branko Tošović. Prvi put se spominje u pozivu na simpozij „Hladnoće i zime Ivo Andrića i ruskih nobelovaca“ 2019. godine. Kripoetika je termin koji podrazumijeva različite postupke korištenja pojmova hladnog, hladnoće i zime u najširem značenju u književnom tekstu.

naslova), da privuče pažnju recipijenta (konativna funkcija), izrazi vlastitu osobnost (ekspresivna funkcija)“ (Katnić-Bakaršić 2001: 98)

Da se Ivo Andrić mučio sa naslovima pojedinih svojih djela, otkrio je u jednom intervjuu, gdje je rekao: „Oko nekih naslova namučio sam se da bog sačuva. Tako, na primer, imao sam u početku nameru da PROKLETOJ AVLIJI dam drugačiji naziv: DŽEM, ili možda DŽEM SULTAN. Pa nisam. Možda je i bolje ovako... Naslov treba srezati tako da stoji svima dostupan i da se podastre pod oči, kao kućni prag“ (Jandrić 1982: 120; prema Tošović 2015: 25). Ako detaljnije analiziramo naslov, primijetit ćemo da je u pitanju određena vrsta paradoksa. Iako se riječ *avlija* definira kao „ograđeni prostor oko kuće, kućno dvorište, ograđeno zidom“ (Jahić 2010: 116) veoma je bitno njeno konotativno značenje. Naime, u Bosni i Hercegovini avlija podrazumijeva i intiman prostor ispred kuće, tj. prostor u kojem je pojedinac siguran i zaštićen od vanjskih pogleda i utjecaja. Tako da se uz ovu riječ vežu izrazito pozitivna, topla osjećanja. S druge strane, pridjev *proklet* se definira: „1. kojega je stigla kletva, na kojeg je palo prokletstvo, 2. koji izaziva mržnju prema sebi.“² S te strane, pridjev *proklet(a)* podrazumijeva distanciranje, odnosno metaforičku hladnoću. Tako sintagma iz naslova *Prokleta avlija* podrazumijeva metaforičku hladnoću, tj. pozitivno značenje riječi *avlija* zahvaljujući pridjevu *prokleta* se pomjera ka negativnom. To je, naravno, svjestan stilistički postupak s obzirom na činjenicu da je *prokleta avlija* zatvor, dakle hladan i taman prostor u kojem se isprepliću različite ljudske sudbine.

Kao jaku poziciju teksta svakako treba naglasiti i inkoativnu, odnosno prvu rečenicu u romanu. „Osnovno je obilježje koje objedinjuje sve inkoativne rečenice i po kome se one razlikuju od svih drugih rečenica u vezanom tekstu – njihova obavezna kataforičnost (...), tj. usmjerenost u pravcu razvoja teksta“ (Jahić, Halilović, Palić 2000: 445). Prva rečenica, tj. prvi pasus u romanu počinje ovako:

“**Zima** je, **sneg** zameo sve do kućnih vrata i svemu oduzeo stvarni oblik, a dao **jednu boju i jedan vid**.

Pod tom **belinom** iščezlo je i malo **groblje** na kom samo najviši krstovi vrhom vire iz dubokog **snega**. Jedino tu se vide tragovi uske staze kroz celac **sneg**; staza je proprćena juče za vreme fra-Petrovog pogreba. Na kraju te staze tanka pruga **prtine** širi se u nepravilan krug, a **sneg** oko nje ima rumenu boju raskvašene ilovače, i sve to izgleda kao sveža rana u opštoj **belini** koja se proteže do unedogled i gubi neprimetno u **sivoj pustinji neba** još uvek punog **snega**.”³

² <http://hjp.znanje.hr/index.php?show=search> pristupljeno 11. 08. 2020.

³ (Andrić 1981: 9) Svi citati iz romana u daljem tekstu se navode prema ovom izdanju.

Treba naglasiti da „samo kazivanje počinje neposredno nakon čina sahrane, odnosno smrti, a to je u svakom kontekstu, prije svega, hladnoća“ (Džih-Šator 2020: 34). Analiziramo li detaljnije inkoativnu rečenicu, primijetiti ćemo da se na prvom mjestu u rečenici, koje se također može smatrati jakom pozicijom teksta, javlja imenica *zima*. Nakon analize kompletnog odlomka, primjećujemo da riječi kojima se izražava konkretna hladnoća su isključivo imenice, i to: *zima, snijeg, prtina*. Time se upravo naglašava statičnost slike koja u ovom slučaju podrazumijeva i realnu i metaforičku hladnoću i zaleđenost.

U prvom pasusu kojim se otvara roman izrazito je naglašena hladnoća što doslovno riječima koje su navedene, ili riječima i sintagmama koji podrazumijevaju hladnoću u prenesenom značenju kao što su: *groblje, bjelina, siva pustinja neba*, itd. Statistički posmatrano, u uvodnom pasusu javljaju se ukupno 103 riječi, a od tog broja čak 17 riječi ili 16,50% imaju veze sa hladnoćom. A od toga broja čak je 14 imenica. Naravno, pri tome ne treba zanemariti niti raspored ovih riječi unutar pasusa i rečenica. Skoro sve ove riječi i izrazi se u pasusu javljaju najčešće ili na početku rečenice ili klauze, ili na njenom kraju. S obzirom da su u književnom djelu to jake pozicije teksta, jasno je da su tim postupkom naglašeni kriipoetički elementi koji usmjeravaju čitatelja ka jednom od legitimnih pravaca dekodiranja romana.

Osim toga, interesantno je da u samo jednom paragrafu Ivo Andrić više puta ponavlja lekseme *snijeg* i *staza*, tačnije, leksema *snijeg* se javlja četiri puta i u većini slučajeva se javlja na posljednjem mjestu rečenice ili klauze, dok leksema *staza* se javlja tri puta u dvije uzastopne rečenice, a u dva slučaja je u pitanju *uska staza*. Branko Tošović u radu o romanu *Na Drini ćuprija*, između ostalog, piše: „Interesantno je da pisac, poznat po svome stilu i izbjegavanju nepotrebnog ponavljanja istih riječi, nerado koristi kao sinonime ćupriju i most u istoj rečenici, pa i šire“ (2013: 98). Sasvim je jasno da je ponavljanje navedenih leksema bitan stilistički postupak, pogotovo ako roman *Prokleta avlija* čitamo kao politički roman, što je jedan od mogućih načina čitanja. Snijeg je u tom slučaju metafora za totalitarni režim, a stazu čitamo kao put ka revoluciji koja je uvijek uska i praćena smrću i krvlju, a upravo staza vodi do fra Petrovog groba gdje snijeg ima „rumenu boju raskvašene ilovače, i sve to izgleda kao sveža rana u opštoj belini“ (str. 9).

Osim uvodnog paragrafa, i u pretposljednem paragrafu romana također se javlja ponavljanje na različitim nivoima kao djelotvoran stilistički postupak. Zato ćemo se ovdje kratko osvrnuti i na taj paragraf romana koji glasi:

„I tu je **kraj**. Nema više **ničeg**. Samo **grob** među nevidljivim fratarskim **grobovima**, izgubljen poput **pahuljice u visokom snegu** što se širi kao okean i sve pretvara u

hladnu pustinju bez imena i znaka. **Nema** više ni priče ni pričanja. Kao da **nema** ni sveta zbog kog vredi gledati, hodati i disati. **Nema** Stambola ni Proklete avlije. **Nema** ni mladića iz Smirne koji je jednom umro još pre smrti, onda kad je pomislio da je, da bi mogao biti, nesrećni sultanov brat Džem. Ni jadtog Haima. Ni crne Akre. Ni ljudskih zala, ni nade i otpora koji ih uvek prate. **Ničeg** nema. Samo **sneg** i prosta činjenica da se umire i **odlazi pod zemlju**.“ (str. 121)

U navedenom odlomku izbrojali smo ukupno 488 riječi, samo 4 riječi se odnose na realnu hladnoću i to imenica *snijeg* te pridjev *hladan*. Međutim, kompletan odlomak obiluje hladnoćom u prenesenom značenju budući da je izrazito naglašena negacija. Tako u ovom odlomku glagol *nemati* u prezentu se javlja 6 puta, odrična zamjenica *ništa* u genitivu se pojavljuje dvaput, dok veznik, odnosno riječca *ni* se javlja čak 9 puta. Pri svemu tome je veoma bitna struktura odlomka. Nakon prve rečenice koja podrazumijeva apsolutni mrak i hladnoću (*I tu je kraj.*), dolazi rečenica u bezličnoj formi *Nema više ničega*, koja se ponavlja i kao pretposljednja rečenica odlomka, ali u drugačijoj formi, bez priloga, i sa inverzijom, pa se predikat javlja na posljednjem mjestu: *Ničega nema*, čime se to nemanje, tj. hladnoća, pripovjedačkim prezentom naglašava kao nešto što traje. Međutim, Andrić taj glagol koristi i kao anaforu u četiri uzastopne rečenice, pa se taj glagol nameće kao ključan za razumijevanje odlomka. Osim te negacije, posebnu stilističku funkciju ima veznik, odnosno riječca *ni*, koji u većini primjera funkcionira kao intenzifikator, za pojačavanje negativnog iskaza u odricanju. Osim navedenih primjera, treba naglasiti i da u nizu primjera rečenice se ostvaruju u identičnoj strukturi, a to je najčešće slučaj sa primjerima u kojima se intenzifikatorom *ni* naglašava sve onoga čega nema i neće biti, jer na kraju sve odlazi pod zemlju. Nemogućnost čovjekovog djelovanja u ovim primjerima je posebno izražena nominativnim rečenicama, tj. elidiranjem glagola iz površinske strukture. Posljednja rečenica u pasusu je također izrazito stilski markirana jer se završava sintaksemom *pod zemlju*, a počinje isključnom rječcom *samo* i riječju *snijeg*. Ako su inicijalna i finalna pozicija u rečenici jake pozicije teksta, onda se u ovom slučaju jasno iščitava upravo hladnoća, prvenstveno metaforička, kojom se i otvara roman.

Navedeni odlomak je zanimljiv i sa fonostilističkog aspekta s obzirom na činjenicu da u njemu dominira asonantsko-aliteracijska veza *i* i sonanat *n*. Naime, vokal *i* se javlja 58 puta, što čini 11,88% svih glasova u odlomku (u neutralnom kontekstu učestalost vokala *i* je 10,19%), dok se sonant *n* javlja 35 puta ili 7,1%, (u neutralnom kontekstu 4,5-5,4%). Međutim, u drugom dijelu pasusa, vokal *i* se javlja 36 puta i

čini 12,85% svih glasova, dok se sonant *n* javlja 23 puta i čini 8,2 %. Ova dva glasa u drugom dijelu paragrafa čine zajedno 21,07% svih glasova. Potenciranjem ove veze, uz izraženu asonantsko-aliteracijsku vezu vokala *e* i sonanta *n* u drugom dijelu pasusa, upravo se naglašava negacija u svijetu u kojem *Nema ničega*.

Finitivna rečenica je također jaka pozicija teksta. Ako se inkoativnom rečenicom naglašavala realna hladnoća riječima *zima* i *snijeg*, finitivnom rečenicom se u romanu čini isto, ali u ovom slučaju je posrijedi preneseno značenje. Finitivna rečenica u romanu glasi:

„Dalje! Piši: jedna **testera od čelika**, mala **njemačka! Jedna!**“ (str. 121)

Naime, testera je od čelika koji je hladni metal, a povrh toga je i njemačka, dakle tuđa. Izdvajanjem u posljednju rečenicu broja jedan, ukazuje se na tragičnost i prolaznost pojedinačnog ljudskog života iza kojeg „nema ničega“, osim priče i pričanja.

Opis Ćamila kada se prvi put pojavljuje u romanu i kako ga vidi fra-Petar odaje hladnu, izmučenu, nepovjerljivu i distanciranu osobu. I u ovom slučaju, kao i u većini opisa u romanu, u pitanju je metaforička hladnoća:

„Pogled je išao dalje. Lice tog čoveka bilo je novo iznenađenje. Lice mladića, meko, malo podbulo, belo i bledo onim sobnim bledilom, drukčije od svega što se ovde moglo očekivati, obraslo u riđu, pahuljastu bradu od desetak dana i oborene, nešto svetlije brkove. Isticali su se veliki, bolesnički i poput uboja tamni koluti iz kojih su, sjajne od vlage i vatre, gledale modre oči.“ (str. 46)

Ćamil je osoba koju je društvo odbacilo, njegova tragična sudbina je posljedica sukoba sa vlašću i sa društvom. U takvom sukobu pojedinac je uvijek na gubitku. U navedenom opisu zahvaljujući odabiru leksema kojima se opisuje fizički izgled, Ćamila doživljavamo kao hladnu i otuđenu osobu. Andrić se prvenstveno koristi spojevima pridjeva i imenica kojima se metaforički naglašava hladnoća koja je posljedica Ćamilove povučeniosti i nepovjerenja prema ljudima. Ta hladnoća se sugerira sintagmama: (*lice*) *meko, malo podbulo, belo i bledo, pahuljasta brada, veliki bolesnički i poput uboja tamni koluti, modre oči*. Sve u ovim sintagmama upućuje na metaforičku hladnoću, pa tako lice Ćamila je bijelo i blijedo, a modra boja Ćamilovih očiju spada u hladne boje. Osim toga, njegove su oči *sjajne od vlage i vatre*. Time je jasno uspostavljen kontrast između Ćamilovog vanjskog izgleda koji odaje hladnu i nepovjerljivu osobu što je direktna posljedica njegovog sukoba sa društvom i vlašću,

ali i prostora zatvora u kojem boravi, dok njegov duh i ono što čini suštinu njegovog bića sjaji *vatrom*.

Imena likova u književnom djelu također predstavljaju jake pozicije teksta. S aspekta kripoetike nezaobilazan je upravnik *Proklete avlije* Karađoz. Andrić u romanu u fusnoti za naziv karađoz navodi da je to opća imenica kojom se *imenovala groteskna ličnost turskog pozorišta senki* (str. 29). U sintagmi *tursko pozorište senki* ostvarena je dvostruka metaforička hladnoća – jer pridjev tursko podrazumijeva tuđina, okupatora, što naravno sugerira hladan neprijateljski odnos, dok ostatak sintagme, pozorište senki, podrazumijeva također hladnoću. „Lik Karađoza predstavlja najizražajnu kripoetičku tačku u romanu. Karađoz je ujedno i Prokleta avlija i Osmansko carstvo i metafora bilo kog represivnog režima, a hladnoća prožima svaki aspekt njegove ličnosti. Andrić hladnoću zatvora transferira u hladnoću njegovog upravnika, kao da je on njegovo produženje odnosno utjelovljenje“ (Džihović 2020: 39-40). Kada obratimo pažnju na opis samog Karađoza, koji se poistovjećuje sa Prokletom avlijom, nemoguće je ne primijetiti određene stilske markere kojima se ukazuje na hladnoću:

„Već prve godine on je stekao svoj nadimak Karađoz. I zaista je ta Avlija i sve što je sa njom živelo i što se u njoj dešavalo bila velika pozornica i stalna gluma Karađozovog života. Iza pospanog i kao mrtvog lica i sklopljenih očiju krila se uvek budna pažnja i đavolski nemirna i dovtijliva misao. Na tom licu tamno-maslinaste boje nije nikad niko video osmeh, ni onda kad bi se celo Karađozovo telo treslo od teškog unutrašnjeg smeha“. (str. 29-30)

.....

“Ljudi gledaju, zbunjeni, u njegovu smirenu masku, očekujući da se Karađoz nasmeje i okrene stvar na šalu. I sami se pomalo smeškaju. Ali on ostaje neumoljiv ozbiljan, **hladan** i učtiv. I tako ih otpremi.“ (str. 33)

Od dva citirana dijela samo se u jednom primjeru pri opisu javlja pridjev *hladan*, međutim, čitav opis odaje hladnu i surovu osobu. Taj doživljaj se prvenstveno postiže upotrebom sintagmi: *iza pospanog i kao mrtvog lica i sklopljenih očiju*, zatim *na tom licu tamno-maslinaste boje*, te *nije nikad video osmeh*. A osim toga, Karađoz nakon svega ostaje *neumoljiv, ozbiljan, hladan i učtiv*.

I prostor zatvora, odnosno Proklete avlije je opisan kao izrazito hladan:

„Petnaestak prizemnih ili jednospratnih zgrada, građenih i dograđivanih u toku mnogih godina, povezanih visokim zidom, zatvaraju ogromno, izduženo i strmo dvorište posve

nepravilna oblika. Samo ispred zgrade u kojoj su čuvari i kancelarije uprave ima malo kaldrme; sve ostalo je siva i tvrda ugažena zemlja iz koje trava ne stiže ni da nikne, toliko je ljudi od jutra do mraka gazi. A dvatri uboga i malokrvna drveta, rasturena samo sredinom dvorišta, uvek izranjavljena i oguljena, žive mučeničkim životom, izvan godišnjih doba.“ (str. 17)

Zatvor svakako sam po sebi podrazumijeva konotativno značenje hladnog i tamnog prostora. Međutim, hladnoća je ovdje prisutna i u opisu dvorišta Proklete avlije. U ovom opisu hladnoća se prvenstveno postiže pridjevima koji u konotativnom značenju podrazumijevaju taman i hladan svijet. Takvi pridjevi su: *ugažena, uboga, malokrvna, oguljena, mučeničkim*. Osim toga, Andrić koristi i sivu boju prilikom opisa zemlje, a siva boja spada u hladne boje. Interesantan je i opis *dvatri drveta* koja su *uboga i malokrvna*. „Iako stabla žive životom izvan godišnjih doba, zbog sveukupnog dojma čitalac tu samo može vidjeti/osjetiti pustoze i hladnoću; sve je sivo, zemlja je ugažena i trava ne raste.“ (Džihović-Šator 2020: 37). Ni ovdje ne možemo zaobići fonostilistički aspekt opisa budući da je signifikantna učestalost pojedinih glasova koji doprinose sveukupnom osjećaju hladnoće. Tako se sonant *r* javlja ukupno 28 puta što čini 6,26% ukupnog broja glasova, a najčešće dolazi u teškim suglasničkim skupinama: *pr* (3 puta), *tr* (3 puta), *spr* (2 puta), *zgr* (2 puta), *gr* (2 puta), *ldrm*, *tvrd*, *mr*, *krv*, *drv*, *sr*, *zr* čime se dodatno naglašava težina života, otuđenost i hladnoća Proklete avlije.

ZAKLJUČAK

U radu su analizirani neki od stilističkih postupaka bitni za kripoetičke aspekte romana *Prokleta avlija* Ive Andrića. Svakako da roman u tom smislu pruža još mnogo primjera koji se mogu analizirati, a koji zbog strukture rada nisu uvršteni u ovaj tekst. U radu se ukazalo na jake pozicije teksta koje su bitne za interpretaciju svakog djela. Kroz jake pozicije teksta, počevši od naslova, inkohativne rečenice, finitivne rečenice, imenā pojedinih likova su izrazito naglašeni kripoetički elementi. U radu smo nastojali sa stilističkog aspekta odrediti i analizirati stilske markere kojima se ostvaruje sugestija hladnoće u tekstu. U opisima zatvora, kao i opisima Karadoza i Čamila, su također naglašeni kripoetički elementi koji se najčešće ostvaruju kroz imeničke sintagme čiji je zavisni član pridjev. Bitno je naglasiti da je, osim uvodnog paragrafa, gdje je hladnoća sugerirana imenicama koje označavaju hladnoću (npr. zima, snijeg, itd.), u većini ostalih analiziranih primjera u pitanju metaforička hladnoća.

LITERATURA

1. Andrić, Ivo (1981), *Prokleta avlija*, Udruženi izdavači, Beograd
2. Džih-Šator, Aida (2020), "Kriipoetika u političkom romanu: *Prokleta avlija* Ivo Andrića", Društvene i humanističke studije - DHS, Vol. 5, No 2 (11), str. 31-44.
3. Jahić, Dževad (2010), *Rječnik bosanskog jezika*, tom 1, ANUBIH, Bošnjačka asocijacija 33, Sarajevo
4. Katnić-Bakaršić, Marina (2001), *Stilistika*, Naučna i univerzitetska knjiga, Sarajevo
5. Katnić-Bakaršić, Marina (2012), *Između diskursa moći i moći diskursa*, Zoro, Zagreb
6. Muratagić-Tuna, Hasnija (2013), "Inkoativne i finitivne rečenice u djelima Ćamila Sijarića", *Književni jezik*, 1-2, str. 9-24.
7. Tošović, Branko (2013), "Funkcijsko čitanje Ćuprije", Zbornik radova *Andrićeve Ćuprije*, Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität – Narodna i univerzitetska biblioteka Republike Srpske, Graz – Banja Luka, str. 43-109.
8. Tošović, Branko (2015), "Andrić ispred i iza Avlije", Zbornik radova *Andrićeve avlija*, Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität – Narodna i univerzitetska biblioteka Republike Srpske, Graz – Banja Luka, str. 21-66.
9. Jahić, Dževad, Senahid Halilović, Ismail Palić (2000), *Gramatika bosanskog jezika*, Dom štampe, Zenica
10. <http://hjp.znanje.hr/index.php?show=search> pristupljeno 11. 08. 2020.

STYLISTIC ANALYSIS OF CRYOPOETIC ELEMENTS IN *THE DAMN YARD* BY IVO ANDRIĆ

Summary

The paper analyzes some of the cryopoetic elements in Ivo Andrić 's novel *The Damn Yard* from a stylistic aspect. Special attention is paid to the strong positions of the text, ie. analysis of titles, incoative and finite sentences, names of characters, as well as other interesting elements.

Keywords: Ivo Andrić; *The Damn Yard*; cryopoetics, strong position of the text, incoative and final sentence

Adresa autora
Author's address

Edim Šator
Univerzitet "Džemal Bijedić" u Mostaru
Fakultet humanističkih nauka
edim.sator@unmo.ba

